

15. Колонтаев К. В. История уголовной полиции в дореволюционной России / К. В. Колонтаев. – Севастополь, 2003.
16. Королёв В. И. Общая полиция Крыма и северной Таврии во второй половине XIX – начале XX вв. (кадровый состав и условия службы) / В. И. Королёв // Ист. наследие Крыма. – 2004. – № 3. – С. 78–86; № 4. – С. 34–56.
17. Обзор о состоянии Таврической губернии за 1897 год. – Симферополь, 1898.
18. Там же, за 1899 год. – Симферополь, 1900.
19. Там же, за 1900 год. – Симферополь, 1901.
20. Там же, за 1902 год. – Симферополь, 1903.
21. Там же, за 1903 год. – Симферополь, 1904.
22. Там же, за 1904 год. – Симферополь, 1905.
23. Поляков И. И. Правовой статус мировой юстиции Таврической губернии по судебной реформе 1864 года / И. И. Поляков // Весы Фемиды. – 2000. – № 4. – С. 2–3.
24. Приложение к всеподданнейшему обзору о состоянии Таврической губернии за 1884 год. – Симферополь, 1885.
25. Там же, за 1885 год. – Симферополь, 1886.
26. Там же, за 1886 год. – Симферополь, 1887.
27. Там же, за 1887 год. – Симферополь, 1888.
28. Там же, за 1888 год. – Симферополь, 1889.
29. Там же, за 1890 год. – Симферополь, 1891.
30. Там же, за 1892 год. – Симферополь, 1893.
31. Там же, за 1893 год. – Симферополь, 1894.
32. Там же, за 1895 год. – Симферополь, 1896.
33. Там же, за 1896 год. – Симферополь, 1897.
34. Чалов А. История органов юстиции Крыма / А. Чалов // Юрид. вестн. – 2002. – № 3. – С. 3–5.

Надійшла до редколегії 14.02.2011

УДК 94(477)-058.232 «1881»

К. С. Грищенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ШТРИХ ДО ПОРТРЕТУ ПІДПРИЄМЦІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ ст.

На основі архівного матеріалу зроблено спробу розширити уявлення про особливості взаємовідносин керівництва фірми «Брати Яхненки і Смирненко» з її акціонерами на останньому етапі існування компанії.

Ключові слова: буржуазія, позов, акціонери, адміністрація, торговий дім.

На основе архивного материала сделана попытка расширить представления об особенностях взаимоотношений руководства фирмы «Братья Яхненко и Смирненко» с её акционерами на последнем этапе существования компании.

Ключевые слова: буржуазия, иск, акционеры, администрация, торговый дом.

Based on archival material was done an attempt to broaden understanding of the special features of the relationship the firm's managers «Brothers Yakhnenko and Simirenko» with it's shareholders at the last stage of existence of a company.

Key words: the bourgeoisie, the lawsuit, shareholders, administration, trading house.

Кожна історична епоха висуває на авансцену історії нових героїв. І це не обов'язково видатні діячі. Ними можуть бути й цілі соціальні, професійні гру-

пи. Для другої половини XIX – початку XX ст. в історії України серед таких героїв можна назвати буржуа.

Вивчення буржуазії ніколи не залишалося поза увагою істориків. Та важливо, що формування історіографічного образу відбувалося практично водночас із становленням цієї соціальної групи в Росії та Україні. Тому не випадково, що праці, написані в 1860-х рр. – 1917 р., носили переважно довідково-практичний характер. Використовуючи статистичні джерела, дослідники намагалися виявити тенденції у розвитку торгівлі та промисловості, зафіксувати підприємницький досвід. Як правило, у збірниках, брошурах цього часу висвітлювалася життєдіяльність підприємців, подавався фактологічний матеріал стосовно громадської діяльності промисловців, перераховувалися найзначніші благодійні справи на користь окремих закладів [1; 11; 13].

У радянській історіографічній традиції буржуазія розглядалася в контексті економічної історії та крізь призму класової боротьби. Багато дослідників, серед яких К. Г. Воблій, І. Ф. Гіндін, В. О. Голобуцький, І. О. Гуржій, О. О. Нестеренко, С. Г. Струмлін та інші, ввели до наукового обігу великий джерельний масив та зробили суттєвий науковий доробок щодо соціальних та суспільних відносин [2; 3; 4; 5; 9; 12].

При збереженні певного інтересу до економічної складової, особливістю сучасної історіографічної ситуації можна назвати пильну увагу саме до української національної буржуазії та її меценатської діяльності. У цій сфері варто відзначити праці О. Доніка, Т. Лазанської, М. Москалюка, Т. Ніколаєвої та інших. Розширення кола питань досліджень на сучасному етапі сприяло романтизації образу українського підприємця [6; 7; 8; 10].

Серед відносно невеликої кількості крупних українських підприємців фірма «Брати Яхненки і Смириненко» займає видатну економічну та суспільно-політичну позицію, що не залишилося поза увагою істориків. Це призвело до того, що загальні уявлення щодо всієї української буржуазії часто формуються саме на основі даних щодо цієї фірми. Це, зрозуміло, має свої пояснення.

Фірма «Брати Яхненки і Смириненко» була заснована близько 1815–1820 рр. і займалася торгівлею борошном, збіжжям, шкірами та ін. Із 1840-х рр. фірма почала торгувати цукром. Саме з цього часу починається розквіт компанії [7, с. 189–190]. Але, переживши декілька криз, вона припинила своє існування в 1880-х рр. Водночас, останній період історії фірми співпав із активізацією українського національного руху, який активно підтримувався братами Яхненко, Смириненком. Тому дана стаття присвячена саме цьому періоду існування компанії «Брати Яхненки і Смириненко», оскільки доповнення, уточнення образу цих підприємців є особливо важливим завданням для подальших ґрунтовних, різнобічних досліджень як з історії підприємництва, соціальних відносин, так і з історії українського національного відродження.

Вирішення цього завдання можливе за рахунок збільшення точок розгляду об'єкта, застосування нових прийомів і методів вивчення окремих персоналій, коли аналізується не тільки «зовнішній» бік життя та діяльності, а й мотивація вчинків, спосіб думання та соціальної поведінки тощо. Це вимагає також розширення джерельної бази досліджень, у тому числі й за рахунок таких комплексів, що дозволять представити механізми соціальної взаємодії, взаємовідносин керівників означеної компанії з її акціонерами різного матеріального та соціального рівня. Розширення уявлень щодо цих аспектів стало можливим завдяки введенню до обігу «Дела по прошенію вдови майора Александры Лашкевич о побуждении администрации торгового дома Яхненко и Смириненко к уплате просительнице процентов». Ця справа зберігається в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві та стосується невеличкого, але, здається, показового епізоду з життя «Братів Яхненків і Смириненко» у 1881 р. [14].

Цей джерельний комплекс налічує 13 аркушів і складається з низки документів. Перший з них – «Прошение», адресоване Київському генерал-губернатору Олександру Романовичу Дрентельну, датоване 25 квітням 1880 р. Тут Олександра Олексіївна Лашкевич сповіщала, що була вимушена звернутися до високопосадовця через своє вкрай скрутне матеріальне становище. Адаже вдова вже два роки не могла отримати відсотки з суми у 2 тис. крб., які вклала в торговельний дім Яхненків і Смиренка. Замість цього Адміністрація компанії запропонувала їй 50 крб. з капіталу. Утім пані Лашкевич наполягала хоча б на 500 крб.: «При моих критических обстоятельствах прошу содействия Вашего Высоко Превосходительства повлиять на администрацию Яхненко и Смиренко». Особливе враження справляє емоційність листа, у якому акціонерка наголошувала на неможливості не тільки підтримувати гідний статусу рівень життя, а й на вкрай нужденному становищі: «я без куска хлеба, не имею чего кушать, на 100 руб., что я из капитала получила, я заштопала долги и выкупила кое-что из тряпья, башмаков, не за что кушать, они грабят бедных». Окремо вдова звертала увагу на ставлення до її прохання адміністратора фірми, її багаторічного юрисконсульта професора Олександра Федоровича Кістяківського, який «меня выгоняет, не принимает, не входит в положение меня нищей, бедной кредиторши» [14, арк. 1].

28 квітня прохання з Канцелярії генерал-губернатора було відправлено до адміністрації фірми «Брати Яхненки і Смиренко» через те, що виплата процентів не залежала від начальника краю [14, арк. 2]. Наступного дня О. Р. Дрентельн у листі до О. Ф. Кістяківського повідомив останнього щодо прохання вдови, зазначивши: «Усматривая при представленных просившей документах, что Ваше Высочордие состоите председателем администрации братьев Яхненко и Смиренко, я имею честь об ходатайстве сообщить на Ваше усмотрение» [14, арк. 3]. Варто відзначити оперативність дій Канцелярії генерал-губернатора, однак, О. Р. Дрентельн не вважав за потрібне тиснути на Адміністрацію фірми.

Професор О. Ф. Кістяківський у відповіді генерал-губернатору оперативно пояснив скрутне становище товариства і неможливість виплати відсотків кредиторам, окрім найбільш важливих: «1. Процентом по долговым документам фирмы Братьев Яхненко и Смиренко за последние 2 года, т.е. 1879 и 1880 г. общими собраниями кредиторов по стесненному положению дел предприятия, для выдачи определенно не было; 2. Никаких процентов за предыдущие 2 года ни один из кредиторов не получил и Администрация никому из них производит такой выплаты не вправе; 3. Из числа назначенной собранием для выдачи беднейшим из кредиторов суммы, не боле 150 руб. в одни руки, Г-жа Лашкевич получила уже 18-го числа истекшего апреля в счет капитала по своему документу 100 руб. и остальные 50 получит осенью этого года, о числе лично и документально мною её объяснено; 4. Больше этого Администрация не вправе ничего для Г-жи Лашкевич сделать» [14, арк. 4, 4 зв., 5].

Здавалося б усе зрозуміло. Та на початку травня вдова Лашкевич знову звернулася до київського генерал-губернатора, цього разу з доповідною запискою, в якій вимагала грошей на переїзд до сина у Єлисаветград (на той час вона жила в монастирі при Києво-Печерській Лаврі) [14, арк. 6]. Резолюція канцелярії з цього приводу була очікуваною: «оставить без последствий» [14, арк. 8]. На цьому історія пані Лашкевич закінчується.

Архівна справа продовжується ще одним документом – «Список делам Администрации торгового дома братьев Яхненко и Смиренко». Цей «Список» являє собою таблицю, в якій зазначаються прізвища або назва компанії-позивача, сума позову та рішення щодо розв'язання справи. Крім Київського промислового банку, торгового дому братів Лур'є, Волзько-Каменського банку та інших (загалом 64 позиції) під номером 20 зафіксовано позов Олександра Кістяківського до Адміністрації на 4 637 крб. 34 коп. Як видно зі «Списку», 7 лютого 1880 р. на

умовах мирової угоди претензії було припинено [14, арк. 10]. І хоча ми напевно не знаємо, що в цьому випадку передбачала мирова угода, можемо припустити, що повністю або частково суму О. Ф. Кістяківський отримав.

Зрозуміло, не варто уявляти собі представлений епізод як просту бінарну опозицію «бідних» та «багатих», «хороших» та «поганих». Ця насичена справа дозволяє по-іншому подивитися на давно вже актуальні питання не лише з історії буржуазії, а й соціальних відносин взагалі.

Полілог, який склався, забезпечив яскраве відчуття близькості з людиною кінця XIX ст. І не лише через емоційність пані Лашкевич. Зрозуміти можна кожну сторону конфлікту. Будь-яке інвестування є справою ризиковою, як і підприємницька діяльність, особливо невдовзі після проведення масштабних реформ, у часи прискореної індустріальної модернізації. Історик, зрозуміло, знаходиться у більш виграшному становищі, ніж учасники справи, знаючи, що через банкрутство майно фірми «Брати Яхненки і Смириненко» у 1880-х рр. було виставлено на продаж. Зокрема, Брянський завод придбав та перевіз до Катеринослава повне устаткування потужного Ташлицького заводу фірми. І все ж, прорахування ризиків є значною частиною формування інвестиційних планів. Невиконання цієї умови, навіть через неосвіченість, часом призводить до невтішних результатів, як у випадку з удовою Лашкевич. Крім того, вдова згадувала про своїх дітей – сина з Єлисаветграда, та дочку-генеральшу, яка й подарувала їй ті інвестовані 2 тис. крб. [14, арк. 1]. Тобто, пані Лашкевич не була кинutoю та самотньою. Можливо, її спіткали не тільки фінансова недалекоглядність, а і прорахунки в справі виховання дітей. Можливо, розповідь про відсутність шматка хліба була лише трюком із метою швидше отримати гроші за допомогою розчуленого генерал-губернатора. З іншого боку, і Олександр Федорович Кістяківський, імовірно, вижив би без 4 тисяч. А, судячи з першого листа, у О. О. Лашкевич на це було рази в чотири менше шансів. Якщо загальне зібрання кредиторів вирішило виділити найбіднішим із них по 150 крб., це свідчило, що лихо спіткало не лише О. О. Лашкевич, а вона у свою чергу була або найбідніша, або найактивніша. Професор О. Ф. Кістяківський постає перед нами з не досить вигідної для романтичної історіографії позиції – юриста та людини, гарного юриста та нормальної людини. А «нормальність» рідко співпадає з «ідеальністю», навіть у соціальних відносинах. Видатні меценати Яхненки і Смириненко виявляється віддавали перевагу масштабним проектам – будівництву навчальних закладів чи виданню журналів, а не підтримці жінки, яка по собі залишила лише «Прошение» (деякі, можливо, і того не залишили). Відкритим залишається питання наскільки меценатська діяльність посприяла кризі та банкрутству торгового дому Яхненків та Смириненка.

Отже, представлена справа не стільки розставляє всі крапки над «і», скільки примушує ставити запитання, а значить формулювати наступні завдання з орієнтацією на світові тенденції в історіописання, враховуючи його різноманітні повороти. За допомогою подібних епізодів, накопичення безлічі різноманітних мікроданих подальші дослідження можуть отримати важливі нюанси для створення більш повного портрету української буржуазії.

Бібліографічні посилання

1. **Братчиков А.** Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях / А. Братчиков. – Житомир, 1868. – Вип. 1.
2. **Воблий К. Г.** Нариси з історії російсько-української цукрової промисловості: у 3 т. / К. Г. Воблий. – К., 1930.
3. **Гиндин И. Ф.** Русская буржуазия в период капитализма. Ее развитие и особенности / И. Ф. Гиндин // История СССР. – № 2 – 1963. – С. 47
4. **Голобуцький В.** Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період / В. Голобуцький. – К., 1970.

5. **Гуржій І. О.** Україна в системі всеросійського ринку 60–90-х років XIX ст. / І. О. Гуржій. – К., 1968.
6. **Донік О. М.** Соціокультурний вимір підприємництва в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. М. Донік // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. 6. – С. 49–55.
7. **Лазанська Т. І.** Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / Т. І. Лазанська. – К., 1999.
8. **Москалюк М. М.** Розвиток переробної промисловості у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття / М. М. Москалюк. – Тернопіль, 2009.
9. **Нестеренко О. О.** Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату на Україні в кінці XIX – на початку XX ст. / О. О. Нестеренко. – К., 1952.
10. **Ніколаєва Т. М.** Внесок підприємців України в розвиток системи початкової освіти в останній третині XIX – на початку XX ст. / Т. М. Ніколаєва // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К, 2008. – № 15. – С. 305 – 313.
11. **Подолінський С.** Ремесла і фабрики на Україні / С. Подолінський. – Женева, 1880.
12. **Струмилин С. Г.** Очерки экономической истории России и СССР / С. Г. Струмилин. – М., 1966.
13. **Туган-Барановский М. И.** Русская фабрика в прошлом и настоящем: Историческое развитие русской фабрики в XIX веке. Историко-экономическое исследование / М. И. Туган-Барановский. 2-е изд., доп. – СПб., 1900. – Т. 1
14. ЦДА України в м. Києві. – Ф. 442 «Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора», оп. 534, спр. 80. – 1881 р.

Надійшла до редколегії 30.12.2010

УДК 94 (477) (09)

М. В. Остропольська

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

МИХАЙЛО ПАВЛИК І ЛЕСЯ УКРАЇНКА: ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Проаналізовано особливості культурно-інтелектуальних зв'язків М. Павлика з Лесею Українкою у контексті культурних, суспільно-політичних, економічних процесів, що відбувалися наприкінці XIX – початку XX ст. в Україні.

Ключові слова: М. Павлик, Леся Українка, «Народ», Галичина, культурно-інтелектуальні зв'язки, Наддніпрянщина, соборність.

Проанализированы особенности культурно-интеллектуальных связей М. Павлыка с Лесей Украинкой в контексте культурных, общественно-политических, экономических процессов, которые происходили в конце XIX – начала XX ст. в Украине.

Ключевые слова: М. Павлык, Леся Украинка, «Народ», Галичина, культурно-интеллектуальные связи, Надднепрянщина, соборность.

The specialties of cultural and intellectual relations between M. Pavlyk and Lesya Ukrainka in the context of cultural, social and political, economic processes which took place at the end of XIX – the beginning of the XX century in Ukraine are analysed.

Key words: M. Pavlyk, Lesya Ukrainka, «Narod», Galichina, cultural-intelektualnye communications, Naddneprjanshchina, unity.

Як відомо, в останні десятиліття XIX ст. унаслідок переслідувань царизмом українофілів-громадівців у Наддніпрянщині, центром національно-визвольного руху стали західноукраїнські землі. За всіма ознаками народ-